

Zuzanna Jarosz

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa - Państwowy Instytut Badawczy
w Puławach*

ZMIANY STRUKTURALNE W ROLNICTWIE POLSKIM*

Wstęp

Rolnictwo polskie na początku lat 90. ubiegłego stulecia stanęło przed wieloma poważnymi wyzwaniami. Zmiana systemu społeczno-gospodarczego polegająca na wdrażaniu do rolnictwa reguł gospodarki rynkowej i późniejsze decyzje o integracji ze strukturami Unii Europejskiej stały się podstawowymi wyznacznikami przemian w całym sektorze. Rolnictwo polskie składa się z wielu jednostek zróżnicowanych pod względem formy organizacji, rodzaju własności, wielkości gospodarstw i poziomu produkcji. Istnieje przy tym duża zmienność sytuacji w latach. Szczególnie duże zmiany zaistniały po likwidacji państwowych gospodarstw rolnych, rozwiązaniu się spółdzielni produkcyjnych i kółek rolniczych, a także po utworzeniu pewnej liczby spółek o różnym charakterze działalności.

Celem opracowania było przedstawienie przemian strukturalnych w rolnictwie, jakie dokonały się w Polsce w latach 1996–2007. Uwzględniono zmiany w użytkowaniu ziemi rolniczej, strukturze agrarnej i strukturze zasiewów oraz zmiany w poziomie wykształcenia właścicieli gospodarstw. Z uwagi na regionalne zróżnicowanie rolnictwa zaprezentowano także zmiany strukturalne według regionów (województw) w latach 2002–2007. Zakres analizy był wyznaczony dostępnością danych źródłowych; podstawowy materiał źródłowy stanowiły dane statystyczne GUS (1, 10).

Omówienie wyników

Głównym użytkownikiem ziemi rolniczej są gospodarstwa indywidualne. W 1996 r. dysponowały one największą powierzchnią produkcyjną (84,8% powierzchni użytków rolnych), a ich liczba przekraczała 3 mln. Pozwala to sądzić, że sposób użytkowania ziemi rolniczej oraz kierunki zmian w tej grupie gospodarstw przesądzą o przemianach i perspektywach rozwojowych całego rolnictwa.

Ważnym, często niedocenianym, zagadnieniem decydującym o poziomie intensywności produkcji, stopniu uproszczenia organizacji produkcji i elastyczności produkcji

* Opracowanie wykonano w ramach zadania 1.2 w programie wieloletnim IUNG - PIB

jest struktura użytków rolnych, która w dużym stopniu zależy od człowieka. Może ulegać zmianom w wyniku powiększania lub zmniejszania powierzchni poszczególnych kategorii użytków rolnych, między innymi pod wpływem uwarunkowań organizacyjno-ekonomicznych.

Wskutek procesów urbanizacyjnych oraz rezygnacji z uprawy gruntów najsłabszych maleje, zazwyczaj wraz z upływem czasu, powierzchnia użytków rolnych (4). W okresie od 1996 do 2007 roku powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych uległa zmniejszeniu z 14639,1 tys. ha do 14418,2 tys. ha, czyli o 1,5% (tab. 1). Powierzchnia gruntów ornych w tym czasie zmniejszyła się z 11252,8 tys. ha do 10557,4 tys. ha, czyli o 6,2%. Zmianom uległa także struktura użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych. W porównaniu ze stanem z 1996 r. zmniejszył się o 3,7 pkt. % udział gruntów ornych i o 1,1 pkt. % udział pastwisk w powierzchni użytków rolnych. Natomiast zwiększeniu uległ udział łąk o 0,8 pkt. % i sadów o 1,0 pkt. %. Powyższe wartości wyznaczono jako różnice pomiędzy udziałem poszczególnych kategorii w strukturze użytków rolnych w latach 1996 i 2007. Badania przemian w dłuższych okresach wskazują na zdecydowanie większe zmiany w strukturze użytków rolnych. U r b a n (8) analizując zmiany w użytkowaniu i strukturze ziemi rolniczej w Polsce dla lat 1946–2007, stwierdził zmniejszenie powierzchni użytków rolnych i gruntów ornych odpowiednio o 20,9 i 25,8%. Zmiany te wynikają z kierunków przeobrażeń w całej gospodarce.

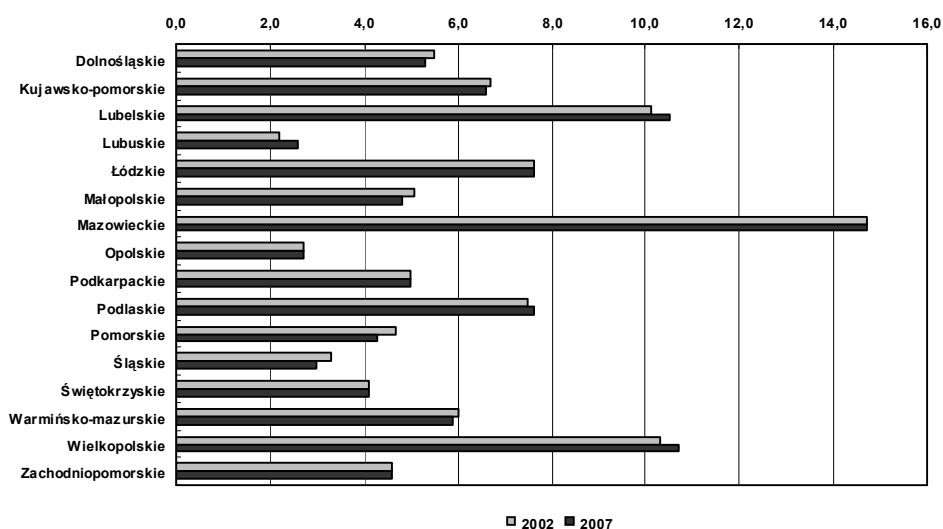
Tabela 1

Powierzchnia i struktura użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych w latach 1996 i 2007

Wyszczególnienie	1996		2007		Zmiana pow.	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Użytki rolne	14639,1	100	14418,2*	100	-220,9	-1,5
Grunty orne	11252,8	76,9	10557,4	73,2	-695,4	-6,2
Sady	220,0	1,5	366,9	2,5	+146,9	+66,8
Łąki	2287,1	15,6	2370,0	16,4	+82,9	+3,6
Pastwiska	879,2	6,0	706,1	4,9	-173,1	-19,7

* pozostałe użytki – 417,8 tys. ha
Źródło: GUS i opracowanie własne.

W 2002 roku ogólna powierzchnia użytków rolnych gospodarstw indywidualnych wynosiła 14858,4 tys. ha. W przekroju regionalnym największy udział użytków rolnych w ich powierzchni ogólnej miały gospodarstwa indywidualne w województwach: mazowieckim (14,7%), wielkopolskim (10,3%) i lubelskim (10,1%), najmniejszy natomiast w lubuskim (2,2%), opolskim (2,7%) i śląskim (3,3%); (rys. 1). W analizowanym okresie 2002–2007 w czterech województwach (lubelskim, lubuskim, podlaskim i wielkopolskim) stwierdzono przyrost udziału użytków rolnych, a w sześciu (łódzkim, mazowieckim, opolskim, podkarpackim świętokrzyskim i zachodniopomorskim) nie zaobserwowano takich zmian. Natomiast w pozostałych województwach odnotowano zmniejszenie udziału użytków rolnych gospodarstw indywidualnych w ich powierzchni ogólnej.

Rys. 1. Udział użytków rolnych poszczególnych województw w ogólnej powierzchni użytków rolnych gospodarstw indywidualnych

Źródło: GUS i opracowanie własne.

Kierunki rolniczego gospodarowania ziemią w gospodarstwach indywidualnych są silnie zróżnicowane w zależności od regionu (tab. 2). Grunty orne są dominującą kategorią w strukturze użytków rolnych. W 2002 r. całkowita powierzchnia gruntów orných w gospodarstwach indywidualnych wynosiła 11485,6 tys. ha, co stanowiło 77,3% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Rozpiętość udziału tych gruntów w poszczególnych regionach mieściła się w granicach 64,3-88,2%, przy czym aż w 9 województwach przekraczała 77%. Najmniejszy udział gruntów orných w strukturze użytków rolnych gospodarstw indywidualnych wystąpił w trzech województwach – podlaskim (64,3%), małopolskim (66,4%) i warmińsko-mazurskim (68,9%). Ponad 20% w strukturze użytków rolnych gospodarstw indywidualnych zajmowały trwałe użytki zielone. Przestrzenne ich rozmieszczenie zależy od warunków siedliskowych, w tym przede wszystkim od utrzymania się wysokiego poziomu wody gruntowej w ciągu okresu wegetacyjnego. Najwięcej trwałych użytków zielonych występuje w województwach: podlaskim (35,3%), małopolskim (31,8%) i warmińsko-mazurskim (30,8%), a najmniej w kujawsko-pomorskim (10,9%). W okresie badań we wszystkich województwach nastąpiło zmniejszenie udziału powierzchni gruntów orných. Największy ich ubytek stwierdzono w województwie podkarpackim, a najmniejszy w opolskim. W większości regionów wystąpiło także zmniejszenie udziału pastwisk i zwiększenie udziału łąk. Wyjątek stanowiło województwo lubuskie, w którym odnotowano przyrost udziału pastwisk oraz opolskie, gdzie wystąpiło zmniejszenie udziału łąk. W przekroju terytorialnym w 2007 roku, w porównaniu ze stanem w 2002 r., we wszystkich województwach wystąpił wzrost udziału sadów, przy czym największy ich udział odnotowano w świętokrzyskim (5,6%), mazowieckim (5,1%) i lubelskim (4,5%).

Tabela 2

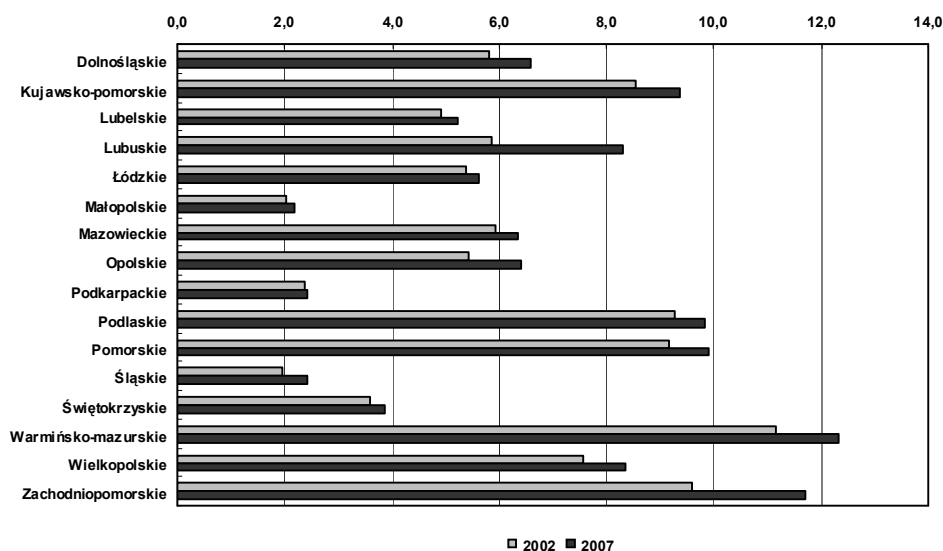
Struktura użytków rolnych gospodarstw indywidualnych w województwach w 2002 i 2007* roku

Województwa	Grunty orne		Sady		Łąki		Pastwiska	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Dolnośląskie	83,8	79,2	0,7	1,0	11,2	13,9	4,3	3,5
Kujawsko-pomorskie	88,2	87,5	0,9	1,1	7,8	8,4	3,1	2,0
Lubelskie	80,0	77,8	3,0	4,5	13,9	14,3	3,1	2,0
Lubuskie	80,1	72,3	0,7	1,5	14,9	15,7	4,3	6,5
Łódzkie	80,1	77,1	2,6	3,7	13,1	13,5	4,2	2,9
Małopolskie	66,4	57,8	1,8	2,6	25,6	27,5	6,2	5,7
Mazowieckie	71,6	66,7	4,0	5,1	17,0	18,2	7,4	6,4
Opolskie	87,7	87,3	0,4	0,5	10,3	10,0	1,6	1,2
Podkarpackie	72,0	60,6	1,2	2,3	20,2	26,3	6,6	5,2
Podlaskie	64,3	62,5	0,4	0,5	22,4	25,0	12,9	10,5
Pomorskie	82,2	78,7	0,4	0,8	11,5	12,0	5,9	5,4
Śląskie	76,8	67,8	1,1	1,1	18,1	20,0	4,0	3,6
Świętokrzyskie	75,6	67,4	4,1	5,6	17,1	18,3	3,2	2,5
Warmińsko-mazurskie	68,9	66,0	0,3	0,5	15,6	16,8	15,2	14,6
Wielkopolskie	85,1	83,5	1,0	1,4	11,5	12,3	2,4	1,7
Zachodniopomorskie	83,7	78,8	0,6	2,2	11,2	11,9	4,5	4,1
Polska	77,3	73,2	1,8	2,5	15,1	16,4	5,8	4,9

* z powierzchni użytków rolnych w 2007 roku wyłączono ogółem 417,8 tys. ha pozostałych użytków
 Źródło: GUS i opracowanie własne.

Wiele badań wskazuje, że zasób użytkowania ziemi w gospodarstwie jest cechą wpływającą na zróżnicowanie uzyskiwanych wyników ekonomicznych (2, 3, 11). Struktura agrarna ulega zmianom; dawniej pod wpływem reform uwłaszczeniowych i podziałów rodzinnych. W ostatnich latach na przemiany w strukturze agrarnej duży wpływ wywarło wdrażanie reguł gospodarki rynkowej. Wadliwie ukształtowane gospodarstwa w warunkach rynkowych nie są dochodowe, co skutkuje obniżeniem stopy życiowej rolników. Rozdrobniona struktura obszarowa nie sprzyja podejmowaniu racjonalnych inwestycji w gospodarstwach. Krokiem ku poprawie konkurencyjności gospodarstw jest dobrze ukierunkowana polityka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Zdolność bowiem do konkurowania rolnictwa polskiego na rynkach krajowym i unijnym związana jest m.in. ze wzrostem powierzchni gospodarstw do takiego poziomu, aby w powiązaniu z innymi zasobami miało ono cechy gospodarstwa rozwojowego (6).

W latach 2002–2007 nastąpił wzrost średniej powierzchni gospodarstw indywidualnych z 5,1 do 5,6 ha użytków rolnych. Wskaźnik wzrostu wyniósł więc 109,8%. Średnia powierzchnia gospodarstw indywidualnych jest najmniejsza na południu kraju – woj. małopolskie (2,1 ha), podkarpackie i śląskie (2,4 ha) i wzrasta ku północy, osiągając w województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim odpowiednio 12,3 i 11,7 ha (rys. 2). Zmiany średniej powierzchni gospodarstwa nie oddają złożoności tego zagadnienia. Z danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że liczba gospodarstw zmniejszyła się o 15,8%. Zmniejszył się udział % gospodarstw z grup

Rys. 2. Średnia powierzchnia użytków rolnych (ha) w gospodarstwach indywidualnych
Źródło: GUS i opracowanie własne.

0-1 ha i 5-15 ha odpowiednio o 3,4 i 2,1 pkt. %, a zarazem wystąpił wzrost udziału liczby gospodarstw 1-5 ha o 3,4 pkt. % i największych (powyżej 15 ha) o 2,1 pkt. %.

W stosunku do stanu z 1996 roku zmniejszyła się o 1,5% ogólna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych (tab. 3). Stwierdzono także zmiany strukturalne w obrębie poszczególnych grup obszarowych. W 1996 roku głównym użytkownikiem użytków rolnych były gospodarstwa o powierzchni 5-10 ha. W ich użytkowaniu znajdowało się 25,4% powierzchni UR. W okresie objętym analizą udział ten zmniejszył się o 5,7 pkt. %. Natomiast gospodarstwa o powierzchni 20 ha i więcej użytkowały 24,1% powierzchni. W gospodarstwach tych w roku 2007 wystąpił wy-

Tabela 3

Struktura gospodarstw indywidualnych według liczby i powierzchni w latach 1996 i 2007

Lata	Liczba gosp. ind. (tys.)	Udział gospodarstw w grupach obszarowych ha UR (%)							
		0-1	1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
		według liczby gospodarstw							
1996	3060,1	33,3	15,1	21,8	17,0	7,1	2,9	2,5	0,3
2007	2575,1	29,9	16,5	23,8	15,5	6,5	3,0	4,0	0,8
Zmiana	-15,8%	-3,4	+1,4	+2,0	-1,5	-0,6	+0,1	+1,5	+0,5
		według powierzchni							
1996	14639,1	2,6	4,4	15,0	25,4	18,0	10,5	13,9	10,2
2007	14418,2	2,3	4,3	13,8	19,7	14,0	9,2	20,5	16,2
Zmiana	-1,5%	-0,3	-0,1	-1,2	-5,7	-4,0	-1,3	+6,6	+6,0

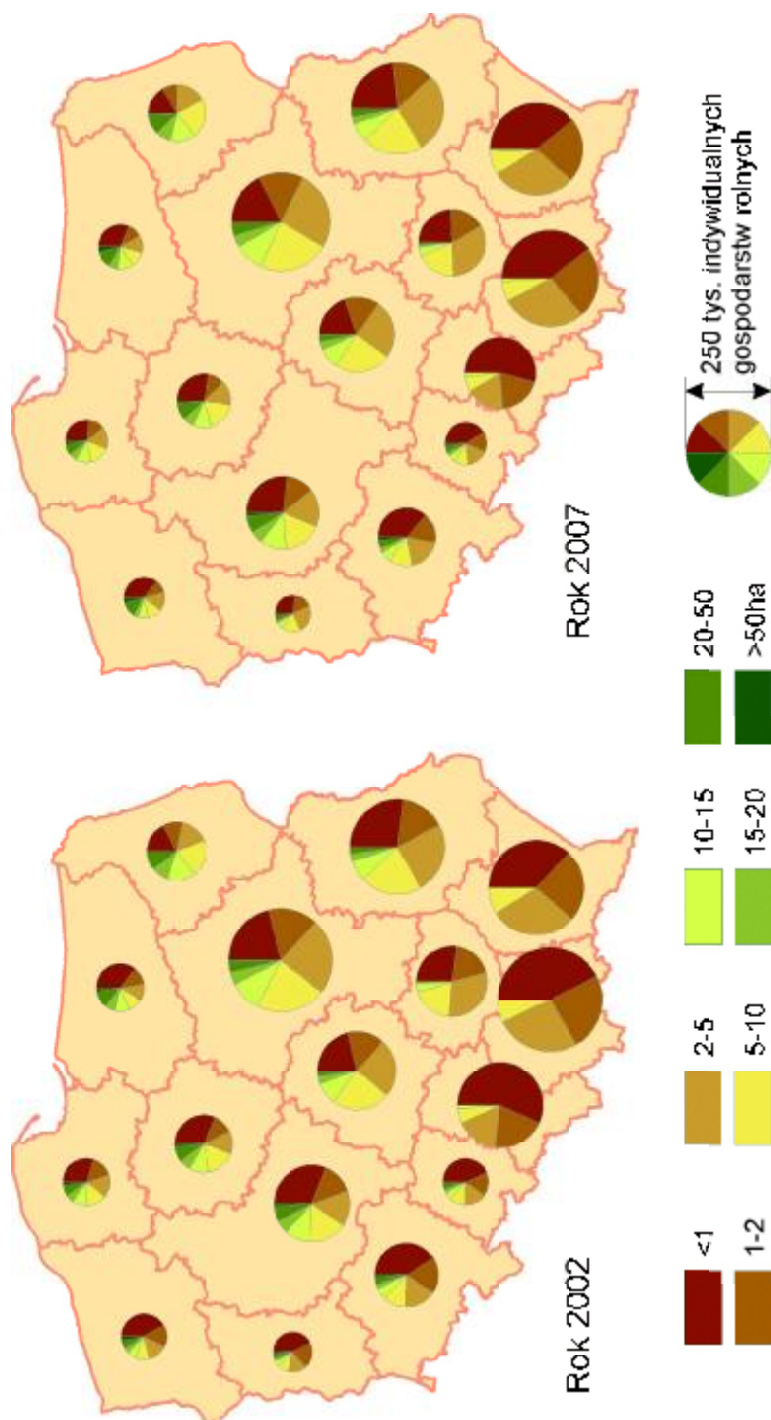
Źródło: GUS i opracowanie własne.

rażny wzrost udziału powierzchni użytków rolnych (o 12,6 pkt. %), a zmniejszenie w gospodarstwach z grup obszarowych 0-20 ha.

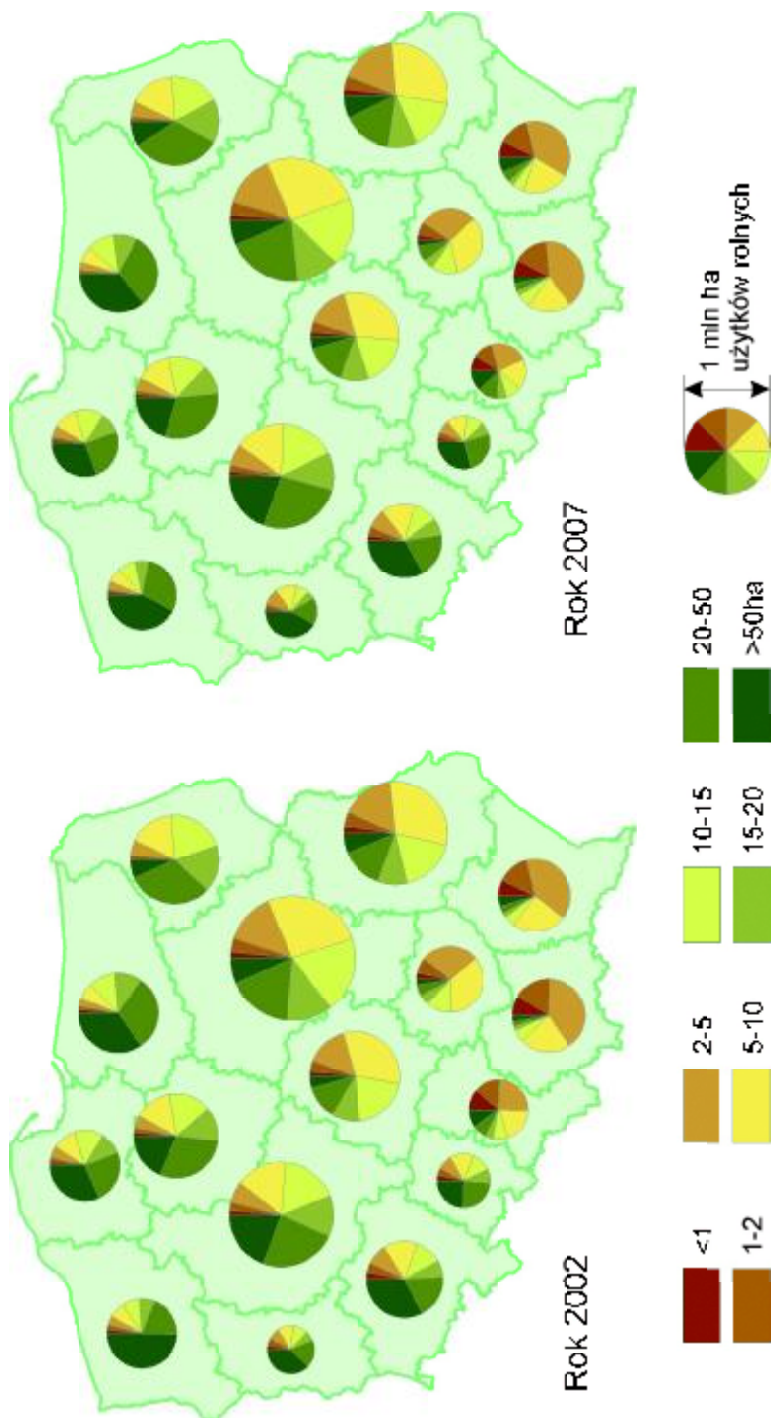
W ujęciu przestrzennym najbardziej liczną grupę stanowią gospodarstwa indywidualne o powierzchni 0-1 ha (rys. 3). Rozpiętość udziału liczby gospodarstw w tej grupie obszarowej w 2002 r. wynosiła od 16,9% (podlaskie) do 56,2% (śląskie). Bardzo duże zróżnicowanie stwierdzono w grupie obszarowej 20-50 ha. Największy udział liczby gospodarstw indywidualnych w tej grupie odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim (11,6%), a najmniejszy w regionie małopolskim (0,2%). Największym udziałem małych gospodarstw charakteryzuje się południowo-wschodnia część kraju, natomiast znaczny odsetek gospodarstw dużych występuje na północy Polski (rys. 4). W ciągu 5 lat nastąpiła zmiana w strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych polegająca na zmniejszeniu udziału gospodarstw małych i wzroście gospodarstw z przedziału 20-50 i więcej hektarów. Przemiany struktury agrarnej są zjawiskiem powolnym. Pomimo stwierdzonych zmian nadal dużą rolę odgrywają gospodarstwa o powierzchni do 10 ha, które użytkują 40,1% powierzchni użytków rolnych. W Polsce potrzebne są zatem nakłady na tworzenie pozarolniczych miejsc pracy. Rozumienie rolnictwa jako wyłącznego miejsca pracy ludności rolniczej przechodzi do przeszłości.

Szczegółowa analiza wykazała, że w latach 1996–2002 powierzchnia zasiewów w gospodarstwach indywidualnych uległa zmniejszeniu z 10684,4 tys. ha do 9650,6 tys. ha. Było to następstwem zaniechania obsiewu znacznych powierzchni gruntów, które stały się odłogami. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 r. powierzchnia ugorów i odłogów na gruntach ornych wynosiła 2,3 mln ha (10). Według badających tę problematykę podstawową przyczyną wzrostu powierzchni odłogów i ugorów było pogarszanie się makroekonomicznych warunków dla produkcji rolnej (7). Okres transformacji cechowało pogarszanie się relacji pomiędzy cenami artykułów służących do produkcji rolnej a cenami produktów rolnych. Konsekwencją tego było drastyczne obniżenie dochodów gospodarstw, które zaniechały użytkowania niektórych gruntów ornych. Proces zmniejszania się powierzchni zasiewów, który wyraźnie zaznaczył się w 2002 r. w związku z pewną poprawą warunków produkcji i możliwością wykorzystania unijnych funduszy strukturalnych uległ zahamowaniu. W 2007 r. powierzchnia gruntów pod zasiewami wzrosła w porównaniu do stanu z 2002 r. o 617,1 tys. ha, tj. o 6,4%.

Struktura zasiewów ma duży wpływ na jakość wykorzystania ziemi rolniczej. Największy udział w strukturze zasiewów mają zboża (tab. 4). Zajmują one ważne miejsce w gospodarce żywnościowej kraju. Obok zużycia konsumpcyjnego są wykorzystywane na szeroką skalę w żywieniu zwierząt jako cenne pasze treściwe (5). Ich powierzchnia w gospodarstwach indywidualnych w analizowanych latach wyniosła odpowiednio 7691,7 i 7626,1 tys. ha, a udział 72,0 i 74,3% (tab. 4). W skali kraju stwierdzono więc niewielkie zmiany ich udziału w powierzchni zasiewów. Wśród zbóż zmniejszył się udział pszenicy, żyta i owsa. W 1996 roku główną rolę w strukturze odgrywała pszenica (19,0%) i żyto (20,6%), a w 2007 roku ich udział był mniejszy

Rys. 3. Udział grup obszarowych w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w poszczególnych województwach w latach 2002 i 2007
 Źródło: GUS i opracowanie własne.

Rys. 4. Udział grup obszarowych w ogólnej powierzchni użytków rolnych gospodarstw indywidualnych w poszczególnych województwach w latach 2002 i 2007

Źródło: GUS i opracowanie własne.

Tabela 4

Powierzchnia i struktura zasiewów w gospodarstwach indywidualnych w latach 1996 i 2007

Wyszczególnienie	1996		2007		Zmiana pow.	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Pow. zasiewów ogółem	10684,4	100,0	10267,7	100,0	-416,7	-3,9
Zboża:	7691,7	72,0	7626,1	74,3	-65,5	-0,9
pszenica	2025,3	19,0	1793,8	17,5	-231,5	-11,4
żyto	2203,9	20,6	1236,5	12,0	-967,4	-43,9
jęczmień	909,5	8,5	1104,9	10,8	+195,4	+21,5
owies	563,6	5,3	552,3	5,4	-11,3	-2,0
pszenżyto	608,1	5,7	1189,3	11,6	+581,2	+95,6
mieszanki zbożowe	1233,2	11,5	1496,6	14,6	+263,4	+21,4
Gryka i proso	38,8	0,4	76,1	0,7	+37,3	+96,1
kukurydza na ziarno	109,3	1,0	176,7	1,7	+67,4	+61,7
Strączkowe jadalne	35,7	0,3	32,8	0,3	-2,9	-8,1
Ziemniak	1319,6	12,4	534,8	5,2	-784,8	-59,5
Burak cukrowy	385,6	3,6	202,9	2,0	-182,7	-47,4
Rzepak i rzepik	139,9	1,3	531,7	5,2	+391,8	+280,1
Rośliny pastewne	716,4	6,7	907,3	8,8	+190,9	+26,6
Pozostałe	374,3	3,5	409,6	4,0	+35,3	+9,4

Źródło: GUS i opracowanie własne.

(17,5 i 12,0%). Ograniczenie udziału żyta wynika z mniejszej jego przydatności w produkcji zwierzęcej i różnicowania cen zbóż. Nieznacznie zmniejszył się także udział owsa, a zdecydowanie wzrósł udział pszenżyta i jęczmienia. Wzrost zainteresowania rolników uprawą pszenżyta wynika z faktu, iż znaczną część gruntów ornych w Polsce stanowią gleby lekkie, które nie nadają się do uprawy intensywniejszych gatunków zbóż – pszenicy i jęczmienia.

Duże zmiany stwierdzono w powierzchni uprawy ziemniaka, która zmniejszyła się z 1319,6 do 534,8 tys. ha, a jej udział w powierzchni zasiewów zmniejszył się z 12,4 do 5,2%. Tak duże ograniczenie powierzchni uprawy ziemniaka spowodowane było malejącym wykorzystaniem plonów na pasze ze względu na wysoką energochłonność i kosztocłonność produkcji. Zrezygnowano także z ziemniaka jako surowca do produkcji alkoholu, zastępując go kukurydzą (8).

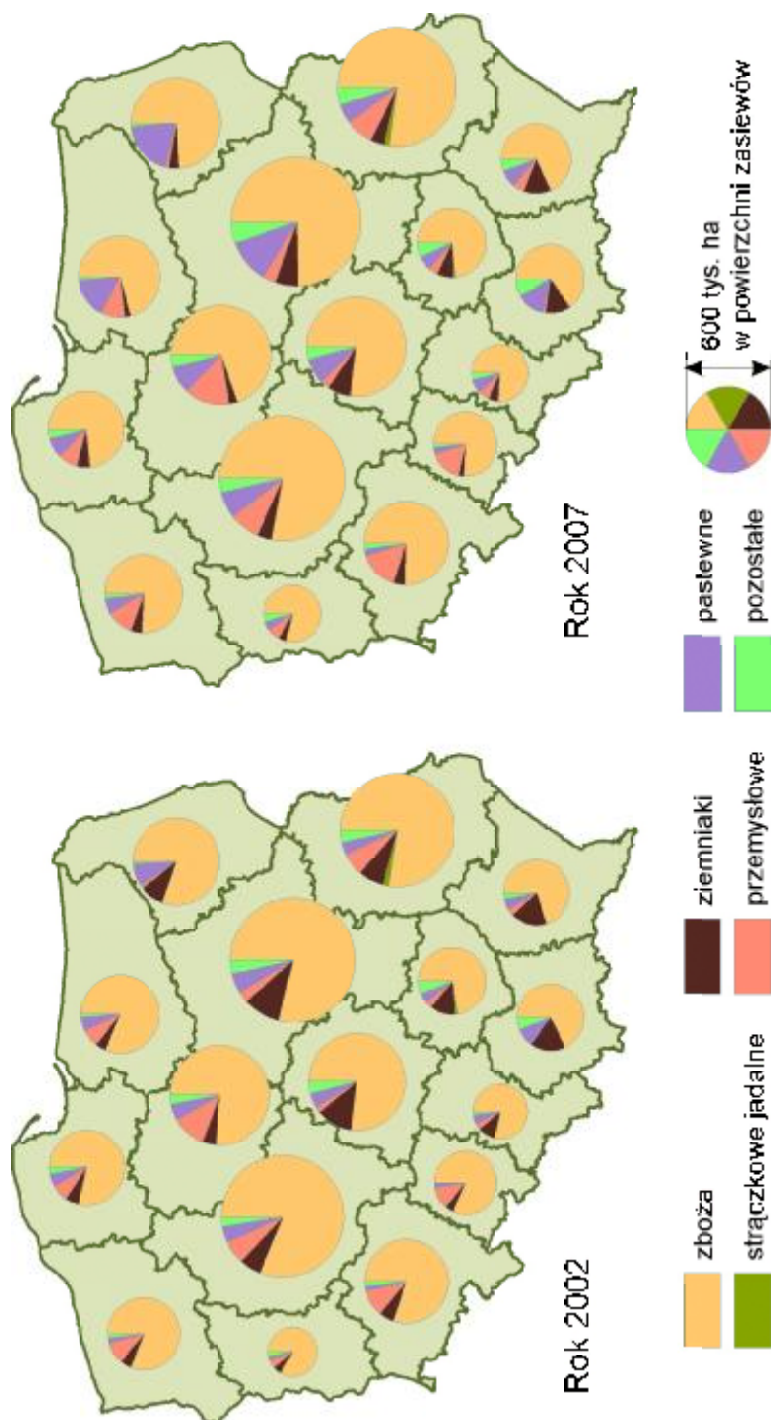
Zmniejszenie powierzchni uprawy buraka cukrowego o 182,7 tys. ha wiąże się z nadprodukcją cukru oraz dążeniem Unii Europejskiej do ograniczenia produkcji cukru z buraka. W analizowanym okresie wzrosła natomiast niemal 4-krotnie powierzchnia uprawy rzepaku, a jego udział w powierzchni zasiewów wzrósł z 1,3 do 5,2%. Wynika to z możliwości wykorzystania rzepaku do produkcji biopaliw. Niewielkie zmiany odnotowano w powierzchni uprawy roślin pastewnych. Małe zainteresowanie rolników tymi uprawami wiąże się ze zmniejszeniem pogłowia zwierząt gospodarskich.

Istotnych informacji o kondycji ekonomicznej gospodarstw indywidualnych może dostarczyć analiza struktury zasiewów na gruntach ornych w ujęciu regionalnym. Produkcja zbóż stanowi tradycyjnie główną gałąź produkcji roślinnej w Polsce. Wpraw-

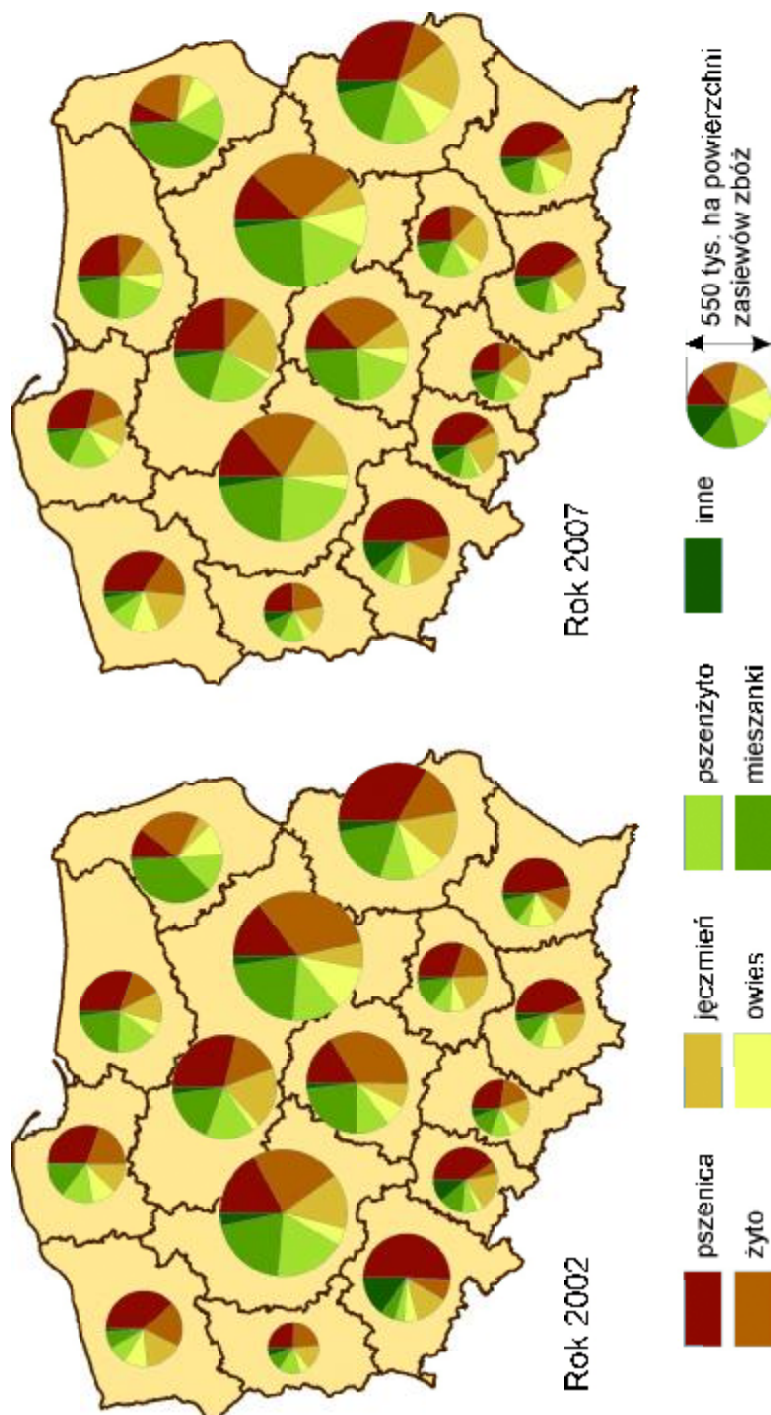
dzie w latach 2002–2007 udział zbóż w strukturze zasiewów zmniejszył się o 3,7%, to nadal są one w zdecydowanej przewadze. Największym udziałem zbóż charakteryzowały się gospodarstwa indywidualne w województwach lubuskim (78,5%) i wielkopolskim (77,7%), a najmniejszym w małopolsce (64,9%); (rys. 5). Można więc stwierdzić, że większość obszaru kraju charakteryzuje zbożowy kierunek użytkowania gruntów ornych. Zdecydowanie zmniejszył się udział ziemniaka w powierzchni zasiewów; w ujęciu regionalnym spadek jego udziału o 4,5-5,4 pkt. % stwierdzono w województwach: łódzkim, małopolskim, podkarpackim, podlaskim, śląskim i świętokrzyskim. W analizowanym okresie zwiększył się natomiast udział roślin przemysłowych, pastewnych i pozostałych. Urozmaicenie kierunków produkcji, w tym duży udział roślin przemysłowych i warzyw, świadczy o korzystnych warunkach produkcyjnych i stosunkowo wysokiej towarowości gospodarstw. Najkorzystniej pod względem udziału roślin przemysłowych w strukturze zasiewów gospodarstw indywidualnych wypadają województwa: dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, opolskie i zachodniopomorskie. W pozostałych województwach udział ten był dwukrotnie mniejszy.

Badanie struktury zasiewów w ujęciu regionalnym wykazało także istotne zmiany udziału poszczególnych gatunków roślin w ramach grup upraw. Szczegółowo przedstawiono przemiany w uprawie zbóż. W 2002 r. w strukturze zasiewów zbóż dominowała pszenica, a następnie żyto, mieszanki zbożowe i jęczmień (rys. 6). W czterech województwach (dolnośląskim, opolskim, podkarpackim, zachodniopomorskim) udział pszenicy w powierzchni zbóż przekraczał 30%, natomiast najmniejszy jej udział stwierdzono w podlaskim (8,7%). Udział żyta i jęczmienia jest silniej zróżnicowany w regionach niż pszenicy. W analizowanym okresie (2002–2007) wystąpiły zmiany w powierzchni uprawy poszczególnych gatunków zbóż. We wszystkich regionach zaobserwowano zmniejszenie udziału powierzchni pszenicy i żyta, a zwiększenie jęczmienia i pszenżyta.

Istotnym czynnikiem konkurencyjności gospodarstw rolnych są ich użytkownicy, a szczególnie ich umiejętności, przedsiębiorczość i zdolność funkcjonowania w realiach rynkowych. Spośród wielu cech opisujących umiejętności osób prowadzących gospodarstwo szczególne znaczenie ma poziom ich wykształcenia. W badanym okresie znacznie poprawił się poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw indywidualnych (rys. 7). Osoby legitymujące się dyplomem wyższej uczelni w 1996 roku stanowiły 2,6%, natomiast w 2007 – 8,4%. Zmiany poziomu wykształcenia odnotowano także wśród rolników z wykształceniem średnim (wzrost udziału z 16,2 do 29,6%) oraz zasadniczym (zwiększenie udziału z 30,5 do 42,6%). Bardzo ważnym elementem wykształcenia jest jego właściwy profil zawodowy. Osoby kierujące gospodarstwem rolnym powinny legitymować się wykształceniem rolniczym, które umożliwi im właściwe jego prowadzenie. W 2002 r. wśród osób kierujących gospodarstwem indywidualnym ponad połowa nie posiadała żadnego wykształcenia rolniczego, a tylko 1,0% rolników posiadało wykształcenie wyższe rolnicze, zaś 5,5% wykształcenie średnie. Najlepsze przygotowanie zawodowe mają właściciele gospodarstw w regionie kujawsko-pomorskim, wielkopolskim i pomorskim (rys. 8). Natomiast najniższy poziom

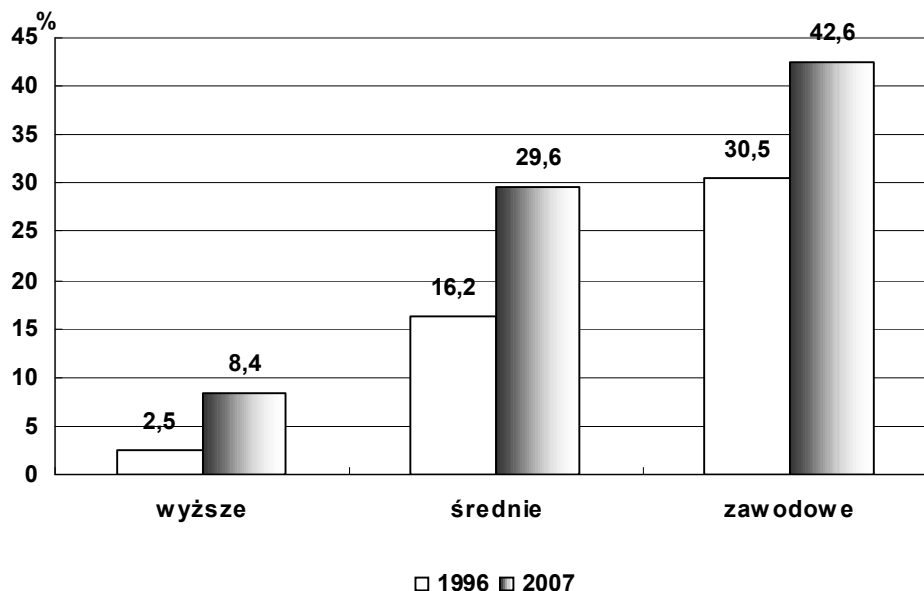

Rys. 5. Udział grup ziemiopłodów w ogólnej powierzchni zasiewów gospodarstw indywidualnych według województw w latach 2002 i 2007
Źródło: GUS i opracowanie własne.

Rys. 6. Udział poszczególnych gatunków zbóż w ogólnej powierzchni zasiewów zbóż gospodarstw indywidualnych według województw w latach 2002 i 2007

Źródło: GUS i opracowanie własne.

Rys. 7. Zmiany struktury wykształcenia użytkowników gospodarstw indywidualnych w latach 1996 i 2007

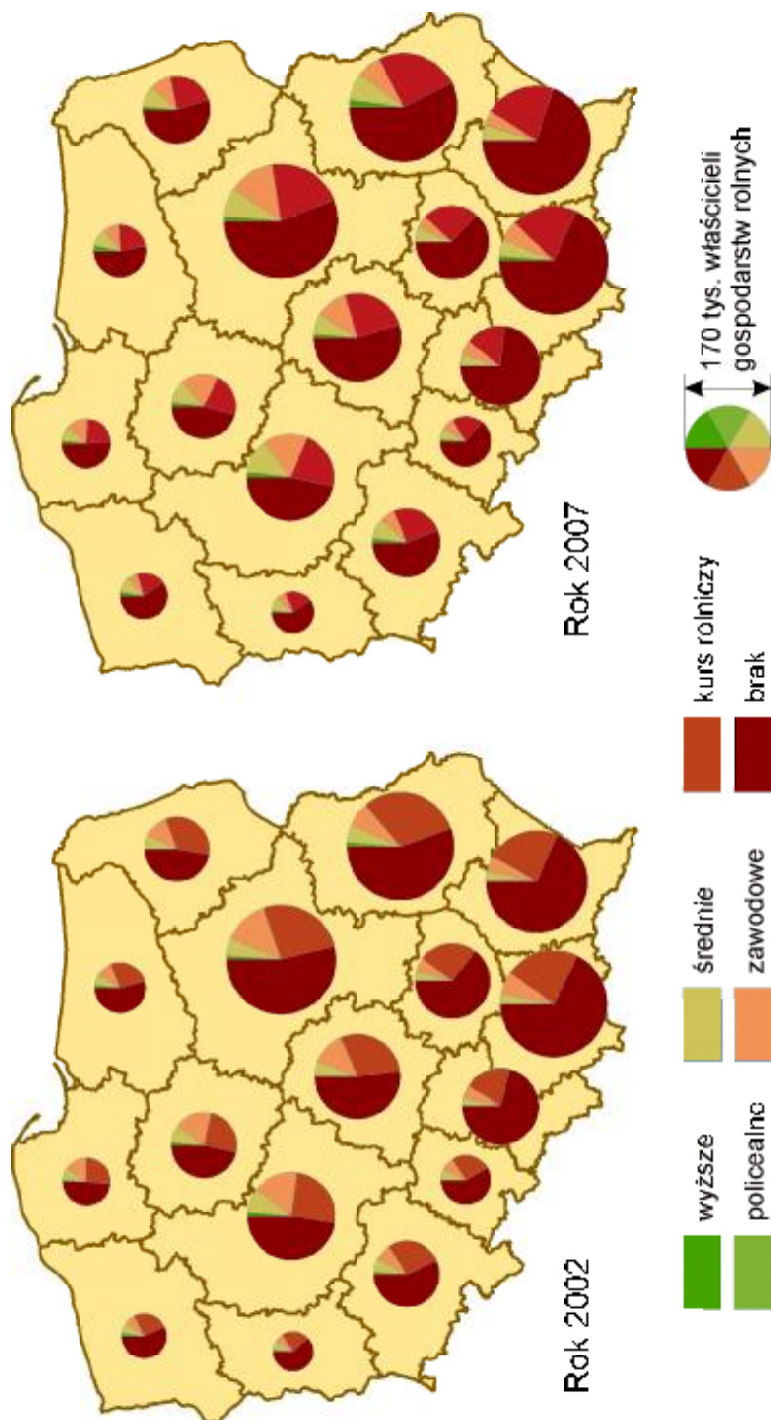
Źródło: GUS i opracowanie własne.

wykształcenia rolniczego prezentują właściciele gospodarstw indywidualnych w województwie podkarpackim. W ciągu 5 lat (2002–2007) wzrósł udział rolników posiadających wykształcenie średnie i wyższe rolnicze. Znaczna poprawa poziomu wykształcenia jest w dużej mierze następstwem odchodzenia z rolnictwa osób wiekowo starszych, o niskim poziomie wykształcenia. Znaczącą rolę w tym zakresie odegrała ustawa o rentach strukturalnych (9). Oferując szereg atrakcyjnych zachęt finansowych skłaniała rolników w wieku przedemerytalnym do zaprzestania działalności rolniczej. Służyła poprawie struktury obszarowej gospodarstw oraz wpłynęła na obniżenie struktury wiekowej. Należy sądzić, że korzystne przemiany w poziomie wykształcenia rolników będą miały wpływ na poziom absorpcji środków przeznaczanych na rozwój rolnictwa i wykorzystanie instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej.

Podsumowanie

Obserwowane zmiany strukturalne w rolnictwie wykazują różnicowanie przestrzenne zarówno pod względem skali, jak i kierunku. W strukturze użytków rolnych gospodarstw indywidualnych zmniejszył się udział gruntów ornych, a zwiększył udział sadów i łąk. Największy ubytek gruntów ornych wystąpił w województwie podkarpackim, a najmniejszy w opolskim.

Nadal niekorzystna jest struktura obszarowa gospodarstw. Dominują gospodarstwa małe, o niskiej dochodowości, a gospodarstwa o powierzchni do 10 ha stanowią

Rys. 8. Właściciele gospodarstw indywidualnych według poziomu wykształcenia rolniczego w latach 2002 i 2007
 Źródło: GUS i opracowanie własne.

łącznie 85,7% ogólnej liczby gospodarstw i wykorzystują 40,1% powierzchni użytków rolnych. W ujęciu przestrzennym największa liczba gospodarstw z grupy 0-1 ha występuje w województwie śląskim, natomiast warmińsko-mazurskie wyróżnia się największą liczbą gospodarstw o powierzchni 20-50 ha. Dużą koncentracją użytków rolnych charakteryzują się województwa zachodniopomorskie i lubuskie, gdzie ponad 40% ziemi rolnej skupione jest w gospodarstwach dużych, o powierzchni powyżej 50 ha.

Zmiany w strukturze zasiewów miały zróżnicowany charakter. Większość obszaru kraju charakteryzuje zbożowy kierunek użytkowania. Wśród zbóż zmniejszył się udział pszenicy, żyta i owsa, a wzrósł udział pszenżyta i jęczmienia. Zdecydowanie zmniejszył się także udział ziemniaka w powierzchni zasiewów, natomiast wzrósł udział roślin przemysłowych, pastewnych i pozostałych. Najkorzystniej pod względem udziału roślin przemysłowych w strukturze zasiewów w gospodarstwach indywidualnych wyróżniają się województwa: dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, opolskie i zachodniopomorskie.

Udział właścicieli gospodarstw indywidualnych z wykształceniem co najmniej średnim rolniczym w ogólnej liczbie użytkowników jest zróżnicowany. Najlepiej wykształceni są rolnicy z województw wielkopolskiego i warmińsko-mazurskiego, a najniższym poziomem wykształcenia legitymują się rolnicy z podkarpackiego i śląskiego.

Literatura

1. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 i 2007. GUS, Warszawa.
2. G ł ę b o c k i B. (red): Przemiany struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce. UAM, Poznań, 1998, 9-73.
3. G o r a j L.: Próba określenia żywotności ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce. Zag. Ekon. Rol., 2006, **2**: 31-48.
4. J a r o s z Z., F a b e r A.: Zmiany w użytkowaniu ziemi w województwach. Studia i Raporty IUNG-PIB, 2007, **5**: 169-178.
5. J a ś k i e w i c z B., S u ł e k A.: Główne kierunki zmian w produkcji i wykorzystaniu zbóż w Polsce. Pam. Puł., 2004, **135**: 67-80.
6. M e n a r d C., K l e i n P. G.: Organizational issues in the agrifood sector: Howard and comparative approach. Amer. J. Agr. Econ., 2004, **86(3)**: 750-755.
7. O r ł o s k i W.: Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego w długim okresie. Wieś i Rolnictwo, 2001, **2**: 19-27.
8. U r b a n S.: Zmiany w użytkowaniu ziemi rolniczej w Polsce. J. Agribus. Rural Dev., 2009, **2(12)**: 257-265.
9. Ustawa o rentach strukturalnych w rolnictwie z dnia 26 kwietnia 2001 r. Dz. U. z 2001, nr 52, poz. 539.
10. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich za lata 1996-2007. GUS, Warszawa.
11. Z w o l a k J.: Przemiany struktury agrarnej w indywidualnym rolnictwie. Ann. UMCS, 2007, H, **41(10)**:149-159.

Adres do korespondencji:

dr Zuzanna Jarosz
Zakład Agrometeorologii i Zastosowań Informatyki
IUNG-PIB
ul. Czartoryskich 8
24-100 Puławy
tel.: (081) 886 34 21
e-mail: bloch@iung.pulawy.pl